

ИЗТОЧНИ СЛЕДИ И ЗАПАДНИ ТЪРСЕНИЯ : МОЩИ И МОЩЕХРАНИТЕЛНИЦИ МЕЖДУ ВИЗАНТИЯ И ЗАПАДА (ЧАСТ 1)

ХОЛГЕР А. КЛАЙН

ПРЕВОД: ИВА ГЕОРГИЕВА

Сред множеството източни предмети, достигнали Западна Европа в периода между седми и петнадесети век като подаръци, откраднати или изтъргувани предмети, свещените реликви заемат важно, макар и необичайно, място.[1] За разлика от други търговски стоки и луксозни предмети като коприна, злато, слонова кост и скъпоценни камъни, чиято реална стойност е тясно свързана със стойността на материала, от който са направени, ценността на реликвите не само не е лесна за определяне, а по-скоро невъзможна, ограничена в чисто паричен или икономически смисъл.[2] По-точно, както отбеляза Патрик Гиъри, тяхната стойност се оформя от общото разбиране за споделени вярвания и определя тяхната автентичност и полезност в частно социалната и културната сфери.[3] Ако стойността на реликвите, в този смисъл, не се определя от материалната стойност, а е резултат от комплексни социални, културни и религиозни взаимодействия, следва да се запитаме, как, в специфичния случай с Източните реликви, се конструира тяхната ценност – или по-скоро реконструира – в социалната и културна среда на Западна Средновековна Европа. [4] Също, може да бъде зададен въпросът, по какъв начин стойността на реликвите е била повлияна от обстоятелствата около придобиването им и начините на предаването им, до каква степен е свързана достоверността или заявения източен произход, и по какъв начин това може да рефлектира върху нарастващото западно познаване на техния произход и място в културната история на Изтока. Ако приемем дефиницията на Джордж Симел за конструирането на ценностност и наречем „тези обекти ценни, защото удържат на нашето желание да ги притежаваме“ [5], следва да се запитаме как нарастващото западно познание и желание за тези свещени предмети се е отразило на техните стойност и статут на предмети на икономически и неикономически обмен.[6] Това е целта на настоящия труд – да изследва тези и свързани с тях въпроси, от една страна чрез проучване на литературните сведения за трансфера на мощи и мощехранителници

от Византия към Латинския запад и от друга страна – художествените реакции, които са предизвикали в новата социална и културна среда, където са били поставени. Докато мощите от изтока, особено части от Честния Кръст, се смята, че са достигнали западна Европа още през четвърти век под формата на лични подаръци и свещени сувенири, хронологичната рамка, избрана от настоящото изследване се простира от завладяването на Йерусалим от арабите през 637/38г до Османското завладяване на Константинопол през 1453г.[7] Този избор е направен въз основа на факта, че в този период Византийските императори заявяват и утвърждават себе си като пазители, защитници и разпространители на най-светите реликви за Християнския свят, особено тези, свързани със Страстите Христови, Богородица и определени източни светци. Притежанието на тези реликви е това, което потвърждава близката връзка на императора с божествените сили, гарантира му победа в битки и носи на управлението му политически и духовен престиж, които други християнски владетели могат да се надяват да придобият само ако самите те придобият подобни скъпоценни и наистина безценни обекти.[8]

Свещени дарове и безценни съкровища

Ще започна с кратък исторически разказ, или по-скоро част от историческа фикция, записана от Арнолд Любекски в неговата Хроника за Славяните[9] от ранния тринадесети век. Пасажът, за който става дума описва посещението на Хенри Льв (Хайнрих Льв) херцог на Саксония и Бавария, в двора на император Мануил I Комнин по повод поклонение до Светите земи[10]. Както и други западни благородници и поклонници преди него, херцогът пристигнал в Константинопол в ранния април на 1172г, малко преди Великден, и планирал да продължи пътуването си с кораб от византийската столица. По случай присти-

гането си, херцогът се представил пред императора, по обичай от родните му земи, „с много и прекрасни дарове, красиви коне със седла, брони и мечове, както и с алени мантии и одежди от най-фин лен[11]“. В отговор, Хайнрих бил поканен да участва в дворцовите подготовки за отпразнуването на светия празник Великден и му е даден блестящ прием в двора[12]. По този повод, херцогът и свитата му получили в отговор скъпи дарове[13]. Докато императрица Мария осигурила на Хайнрих „кадифе, достатъчно, за да облече всичките си рицари, като добавила за всеки рицар различни кожи, дори малки парчета самурова кожа“, императора се погрижил херцога да получи „здрав кораб, изобилно снабден с всичко необходимо“ за превоза на него и хората му до Акра[14].

Дотук описанието на Арнолд на приема и отношението към херцога във Византийския двор не съдържа нищо необичайно, нито по отношение размяната на подаръци, нито по начина, по който били разпределени[15]. Описанието на втората среща на Хайнрих с Мануил, обаче, след завръщането му от Светите земи, заслужава по-обстойно внимание. „Дълбоко зарадван, поради завръщането на херцога“ пише нашия хроникьор, „Мануил внимателно го уговаряше да остане за още няколко дни, дарявайки го с 14 мулета, натоварени със злато, сребро и копринени одежди. Херцогът му благодари най-искрено, но отказа подаръците с думите: „Господарю, достатъчна ми е благосклонността във вашите очи“. След продължителни настоявания от страна на императора и неотстъпчивост от страна на херцога, Мануил накрая му даде много от свещените мощи, които бе пожелал по-рано. Той освен това добави много скъпоценни камъни. Така изпратен, херцогът замина в мир и отиде в Ниш“[16].

Въпреки факта, че историческата надеждност на Арнолд наскоро бе оспорена в редица изследвания, описанието му на двойната среща на херцога с византийския император е важно, тъй като разкрива много за относителната стойност, присъждана на специфични видове подаръци и цялостния механизъм, управляващ тяхната размяна.[17] Отказът на Хайнрих на първоначалните подаръци на Мануил – размерът, на които изглежда целенасочено преувеличен от западния хроникьор – говори за много повече от моралната непоколебимост на херцога[18]. Той показва, най-малкото в литературния контекст на труда на Арнолд, взаимното разбиране на тънката линия, отделяща „добрите“ (приемливите) подаръци от подкупа: като става дума едновременно за дългото убеждаване и за разточителността на императорските дарове, които изглежда първоначално се струват неприемливи за Хайнрих. Мануил в отговор заменя първоначалния си подарък с такъв, чиято ценност е по-малка икономически, но по-съществена в духовен план поради ограничения достъп. Всъщност, сега

императорът предлага на гостът си подарък, който херцогът сам е пожелал по-рано (не е уточнено нищо повече от хроникьора) и в този смисъл, по-възможен за приемане[19]. Следвайки логиката на Арнолд, чак след разделянето на „подаръка“ от „молбата“, императорът добавил към мощите „великолепни скъпоценни камъни“, жест, който може да бъде разбран по-скоро като израз на щедростта на Мануил, отколкото като недвусмислен опит за придобиване на благоволение.[20]

Това, което херцогът отнесъл със себе си, обаче, било много повече от подарените от императора мощи и скъпоценности. Със или без негово знание, приемането на подаръците на Мануил, без да предложи нищо в замяна, поставя Хайнрих в дълг да отвърне на получените имперски дарове и благосклонност[21]. Този допълнителен багаж не останал незабелязан – и тук се оставяме отново на литературния контекст от труда на Арнолд – от политическите опоненти на херцога в Германия.[22] Както е отбелязано в *Gesta Friderici* на Годфри от Витербо, те започнали да се съмняват в лоялността на Хайнрих и го обвинили в това, че е бил подмамен от „гръцките игри“ (*munera greci*).[23]

Докато някои са склонни да се съмняват в полезността на хрониката на Арнолд за целите на определянето на реалностите на размяната на подаръци между Византия и Запада в късния дванадесети век, аз настоявам, че тя може да се смята за достоверен източник, разкриващ чести западни отношения, възприятия и – може би повече от всичко – погрешната концепция за Византийската империя и нейния блясък. Подобно на Хайнрих, много западни благородници преди него са минавали през константинопол на път към Светите Земи, изпълнени с желание да видят с очите си това, за което само са чували от поклонници, пътешественици и посланници до имперския град: изобилието в дворците, ненадминатостта на занаятчиите и архитектите и множеството свещени реликви, приютени от църквите[24]. Според Одо от Девил, свещеник при френския крал Луи VII и по-късно абат на Сен Дени, точно тези църкви, „отстъпващи на Света София по размери, но равни по красота“ били това, което най-силно привличало западните посетители[25]. Привилегията да видят най-светите съкровища на империята, обаче, било благоволение, давано само на най-отличените чужденци. Самият крал Луи, който минал през Константинопол през 1147г на път към Светите Земи, бил щастлив да му бъде отдадена такава чест. Изненадващо, не Одо записал посещението на краля в имперската стая със свещени реликви, а византийския историк Йоан Кинам. Той твърди, че след като кралят бил приет в императорския дворец – властващия император е отново Мануил I Комнин – и „чул, това което било подходящо“, бил отведен „до двореца в южната част на града да разгледа там не-

щата, достойни за почит и да види светите предмети в църквата там: имам предвид тези предмети, които били близо до тялото Христово, и които са знаци на Божествената закрила за християните.”[26] Знанието за това, какво може да очаква да види кралят по време на тази визита, по онова време вече било разпръснато из голяма част от западна Европа, заради известните писма, писани, както се смята, от Алексий I до Робърт Фландърски [27]: „стълбът, на който Христос е бил привързан, камшикът, с който е бит, пурпурната роба, с която е наметнат, трънения венец, с който е коронован, тръстиката, която е държал в ръцете си вместо скипър, дрехите, които са му били съблечени пред Кръста, голяма част от дървото от кръста, на който е бил разпънат, пироните, с които бил прикован към него, (и) ленения плат, намерен в гробницата му след неговото възкресение.”[28] Тези и други недостъпни източни реликви били обект на визитите на видни посетители на Константинопол, желаещи да видят и съзерцават – това били Византийските предмети, стоящи в основата на западните мечти.

Ако малко от западните пътешественици могат да очакват да им бъдат показани императорските свещени съкровища, още по-малко могат да се надяват да получат толкова високо ценени и истински безценни предмети по време на престоя си в Константинопол. Ако като цяло, те могат да бъдат получени като подаръци, което – както показва историята на Арнолд Любекски – било трудно да се поиска, веднъж получени, е почти невъзможно да бъдат отплатени дори с най-изтънчените западни дарове. Колкото до създаването на сценична атмосфера, която никога да не позволява чужди посетители да погледнат зад сложните сцени, поставени за техните възприятия, даването на такива редки дарове, формирало част от византийския дипломатически ритуал и насочило вниманието към превъзходството на византийския император над неговите западни посетители.[29] Поднасянето на мощи в дар, не било ограничено до видните посетители и посланици във византийския двор. Още през Късната Античност мощи били изпращани на Запад като имперски подаръци. Един от най-ранните подобни дарове е парче от Честния Кръст, за което се смята, че е дадено от император Константин Велики на църквата в Sessorian palace в Рим[30]. Следвайки примера на Константин, през късния шести век, император Юстин II праща парче от Честния Кръст от Константинопол едновременно до Рим и Поатие в Галия.[31] Това, което е особено интересно относно късния дар, е това, че очевидно е пратен в отговор на директна молба на кралица Радегунде, вдовица на крал Клотар I, и това че нейният дар в замяна съдържа поема, платена от Венанций Фортунат, чийто известни химни в чест на Кръста били съставени за тържественото получаване и предаване на точно тази реликва.[32] Имайки предвид безценността на императорския подарък, стойността на който превъзходства всяко

светско съкровище, подобен ефимерен дар-в-отплата изглежда абсолютно подходящ.[33]

Точно тази идея, за безценността и ограничеността на достъпа, е превърнала реликвите в изключително мощен подарък на византийските дипломатически мисии към християнските владетели и наследници на Каролингската империя на Запад.[34] За разлика от скъпата коприна и други луксозни предмети, които могат да бъдат добити по търговски пътища, разпространението на реликвите, особено на тези свързани с Христос, Девата и определени източни светци, било стриктно контролирано от византийския император и по този начин те оставали недостижими за повечето западни управници.[35] Неминуемо, западните получатели на подобни свети съкровища, са се чувствали поставени в подчинено положение – реакция, без съмнение целенасочена от даващия като част от политическото послание.[36] Има данни за някои византийски мисии, успели да достигнат Каролингските владетели още през осми век, но чак през девети век мощите са специфично записани сред подаръците, носени от византийските дипломатически делегации.[37] Един от най-ранните подобни дарове е споменат от Андреа Дандоло в неговия *Chronicon Venetum* от тринадесети век. Той твърди „Дождь Агнелус, добър католик, получил от император Лъв тялото на пророкът Св. Захария, парче от дървото на Кръста и одежди на Христос и майка Му, заедно с много съкровища.”[38] Но още през девети век, Фулденските анали описват как византийска мисия, изпратена до крал Луи Германски от император Василий I, пристига в Регенсбург през януари 872г със скъпоценни дарове, между които „кристал с чудотворни сили, декориран със злато и скъпоценности, и не малка част от животодаващия Кръст.”[39] Както е засвидетелствано от необичайната специфика на описанието на хроникъора от Фулда, щедростта на византийските дарове не е загубена за техните западни получатели.[40] Дали е имало реликви сред даровете, донесени в Германия от византийската делегация, пристигнала в Регенсбург през ноември 873г под водачеството на някой си архиепископ Агатон, не е записано в Аналите.[41] Но не може да бъде изключено със сигурност.

Изпращането на свещени реликви, заедно с други скъпоценни дарове на западни владетели, остава византийски дипломатически обичай до Османския и Салиански период (salian).[42] Кратка бележка от ранния дванадесети век в *Chronicon S. Andreae Castri Cameracesii*[43] споменава, че мощите на апостол Андрей достигнали Германия, изпратени чрез византийска мисия до император Хайнрих II в ранните години от неговото управление.[44] Повече византийски реликви изглежда са достигнали западна Европа между 1025 и 1028г. Според историята на Рудолф Глабер от началото на единадесети век, епископ

Оделрик от Орлеан, преминавайки през Константинопол на връщане от Йерусалим, получил от император Константин VIII не само голямо количество копринени лентички (hangings), но и "доста голяма част от почитания Кръст на нашия Господ, Спасителя" който бил помолен да занесе на своя господар, френския крал Робер Благочестиви (996-1031).[45] За същия император се смята, че е подарил част от Честния Кръст на граф Манеголд от Верд, светския водач на мисия, изпратена до Византийския двор от император Конрад II през 1027г.[46] По подобен начин се смята, че самия Конрад II е получил реликви като подаръци от византийския император – поне са записани като такива в късен документ, дело на майка му Аделхийет.[47] Следващия пример цели да покаже, че части от Честния Кръст не са били единствената категория реликви, предлагани на западните владетели в реда на дипломатическите мисии. Писмото на Алексий I до Хайнрих IV, цитирано в Алексиадата на Ана Комнина, е един от тези малко случаи, в които византийски източник осигурява детайлен списък на дарове, изпратени до западен владетел.[48] Писмото отразява последния опит на Алексий да убеди Хайнрих да предприеме действия срещу Робер Гискар, като за целта му изпраща 144 000 номизма (солида) и 100 копринени одежди и му обещава да получи още 261 000 номизма, както и друго заплащане, щом веднъж даде клетва да подкрепи императора срещу Робер.[49] След продължително разискване на специфичните детайли, свързани с уреждането на въпроса, писмото завършва с надежда за установяване на бъдещи връзки – военни и роднински. Сякаш за да подчертае искренността на пожеланията, писмото завършва със заключението : „ Засега изпращаме на Ваше Величество в знак на нашето приятелство златен гръден кръст, декориран с перли, златна мощехранителница, с мощи на някои светци, всяка от които идентифицирана с прикачена карта, потир от сардоникс, кристален бокал, порфир в златен обков и малко опобалсам (благовонни малса).” [50]

Интересно е да се отбележи, особено имайки предвид труда на Арнолд Любекски, че в писмото на Алексий, този така наречен „знак на приятелство“ е внимателно разделен от парите и копринените дрехи, предложени на Хайнрих като стимул и заплащане за неговата кампания срещу норманите.[51]

[1] On gift-giving and theft as principal means of the distribution of luxury goods in the early Middle Ages, see P. Grierson, „Commerce in the Dark Ages: A Critique of the Evidence,” *Transactions of the Royal Historical Society* 9 (1959): 123-40; G. Duby, *The Early Growth of European Economy* (Ithaca, N.Y., 1974), 48-72. For a recent evaluation of the role and significance of gifts and gift exchange in the Byzantine, Arab, and western economies, see A. Cutler, „Gifts and Gift Exchange as Aspects of the Byzantine, Arab, and

Related Economies,” *DOP* 55 (2001): 247-78.

[2] Despite the fact that a complex system for the evaluation and assessment of gifts and goods of all kinds existed in Byzantium and formed an integral part of the diplomatic process, the only instance in which a specific monetary/economic value is assigned to a relic is found not in a Byzantine, but in an Arabic source, Yahya b. Sa'id Antaki's *Ta'rikho r Chroniqueu niverselle*, ed. and trans. I. Kratchkovsky and A. Vasiliev, PO 22 (Paris, 1932), 770. For a discussion of this and related sources, see Cutler, „Gift and Gift Exchange,” 252. For the Byzantine evaluation and assessment of luxury goods as specified in the *Book of Ceremonies*, see *ibid.*, 257-58.

[3] P. Geary, „Sacred Commodities: The Circulation of Medieval Relics,” in *The Social Life of Things: Commodities in Social Perspective*, ed. A. Appadurai (Cambridge, 1986), 169-91.

[4] On the social construction and reconstruction of the value of relics, see *ibid.*, 174-81 and 186-87.

[5] G. Simmel, *The Philosophy of Money*, 2d Eng. ed. (London, 1990), 67; original German edition: *Die Philosophie des Geldes*, 2d rev. ed. (Leipzig, 1907), 13 (further references to the German edition are in square brackets).

[6] Value, according to Simmel, „is never a quality of the objects, but a judgement upon them which remains inherent in the subject”; *ibid.*, 63 [8]. For the construction of value, see *ibid.*, 59-101 [1-29]. For an analysis of Simmel's concept of „value” in the context of „commodities” and their exchange, see A. Appadurai, „Introduction: Commodities and the Politics of Value,” in *Social Life of Things* (as above, note 3), 3-63.

[7] The earliest record for the dissemination of relics of the True Cross is contained in the works of Cyril of Jerusalem, who in his fourth *Katechesis* claims that „small fragments of the wood of the cross meanwhile filled the whole world.” See Cyril of Jerusalem, *Opera Omnia*, ed. W. K. Reischl and J. Rupp, 2 vols. (Munich, 1848- 60), 1:100 (= PG 33:469). The earliest transfer of a relic of the True Cross north of the Alps is attested to the years 402/3 when Paulinus of Nola sent „part of a small fragment of the wood of the divine cross” to his friend Sulpicius Severus in Gaul. See Paulinus of Nola, *Epistulae*, ed. W. von Hartel, CSEL 29 (Vienna, 1894), 268.

[8] For the most recent assessment of the place and function of relics in the Byzantine imperial ideology, see S. Mergiali-Sahas, „Byzantine Emperors and Holy Relics. Use and Misuse of Sanctity and Authority,” *JOB* 51 (2001): 41-60.

[9] Arnold of Luibeck, *Chronica Slavorum*, ed. G. M. Pertz and J. M. Lappenberg, MGH, *ScriptRerGerm* 14 (Hannover, 1868; repr. 1995), esp. 10-36. For an assessment of the fictional character of Arnold's account, see J. Fried, „Jerusalemfahrt und Kulturimport. Offene Fragen zum Kreuzzug Heinrichs des ‚Liven,” in *Der Welfenschatz und sein Umkreis*, ed. J. Ehlers and D. Kotsche (Mainz, 1998), 111-37.

[10] For a detailed analysis of Henry's pilgrimage as recorded in Arnold's chronicle, see E. Joranson, „The Palestine Pilgrimage of Henry the Lion,” in *Medieval and Historiographical Essays in Honor of James Westfall Thompson*, ed. J. L. Cate and E. N. Anderson (Chicago, 1938), 146-225.

[11] Arnold of Lubeck, *Chronica* 18: „Premiserat autem dux munera multa et optima iuxta morem terre nos-tre, equos pulcerrimos sellatos et vestitos, loricas, gladios, vestes de scarlacco et vestes lineas tenuissimas.“

[12] While there are no other accounts of Henry's reception at the Byzantine court, surviving Byzantine and western descriptions of similar reception during the reign of Manuel give us a fairly good idea of how it must have been conducted. For the visit of King Louis VII of France, see Odo of Deuil, *De professione Ludovici VII in orientem*, ed. and trans. V. G. Berry (New York, 1958), 58-61 and 66-67; *Deeds of John and Manuel Comnenus* by John Kinnamos, trans. C. M. Brand (New York, 1976), 69. For the visit of King Amalric I of Jerusalem, see William of Tyre, *A History of the Deeds Done beyond the Sea*, trans. E. A. Babcock and A. C. Krey, 2 vols. (New York, 1943), 2:377-83; S. Runciman, „The Visit of King Amalric I to Constantinople in 1171,“ in *Outremer: Studies in the History of the Latin Kingdom of Jerusalem*, ed. B. Z. Kedar et al. (Jerusalem, 1982), 153-58.

[13] Similar exchanges of gifts and counter-gifts are described in other contemporary sources. King Amalric, for instance, received „an immense weight of gold and quantities of silken fabrics together with most excellent gifts of foreign wares . . . while upon his return, even to the youngest, presents without stint were showered.“ Translation quoted after William of Tyre, *A History*, 2:383.

[14] Arnold of Lubeck, *Chronica* 20-21: „Regina autem donavit duci samittos plurimos, ita ut omnes milites suos vestiret samittis, quibus addidit regina cuilibet militi pelles varias et pelliculam zobilinam. 6. Porro rex dedit ei navem firmissimam necessariis omnibus copiose ditatam, et ingrediens dux cum suis navigare cepit.“ See also Joranson, „Palestine Pilgrimage,“ 187

[15] Compare, for instance, the gifts brought and received by Liutprand of Cremona and other western embassies in the middle of the 10th century. See Liutprand of Cremona, *Opera Omnia*, ed. P. Chiesa, *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 156 (Turnhout, 1998), 147-50.

[16] Arnold of Lubeck, *Chronica* 30: „Qui [sc. Manuel I] multum letatus est reditu eius, et cum honestissime detinisset eum per aliquot dies, dedit ei quattuordecim mulos, oneratos auro et argento et sericis vestibus. Dux vera immensas gratias agens, noluit accipere, dicens ad eum: ‚Habeo plurima, domine mi, inveniam tantum gratiam in oculis tuis.‘ Cumque nimis cogeret eum, et ille nulla ratione consentiret accipere, dedit sanctorum reliquias ei multas et preciosas, quas postulaverat. Addidit etiam multam lapidum preciosorum gloriam, et ita valedicto dux in omni pace discessit et venit in Niceam.“ For a discussion of these gifts and their significance, see Joranson, „Palestine Pilgrimage,“ 212-17. 285

[17] Still basic for any analysis of the mechanisms that govern the exchange of gifts and counter-gifts in premodern

societies is M. Mauss, „Essai sur le don. Forme et raison d'échange dans les sociétés archaïques,“ *L'Année sociologique* n.s. 1 (1925): 30-186, trans. W. D. Halls as *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies* (London, 1990). Following the publication of Mauss's essay, the principles and mechanisms that govern the exchange of gifts and commodities have become a central topic among anthropologists and sociologists. See, for instance, C. Lévi-Strauss, „Introduction à l'œuvre de Mauss,“ in *idem, Sociologie et anthropologie* (Paris, 1950), i-iii, trans. E. Baker, *Introduction to the Work of Marcel Mauss* (London, 1987); P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de pratique ...* (Geneva, 1972), trans. R. Nice, *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge, 1977); *The Social Life of Things*, ed. Appadurai; N. Thomas, *Entangled Objects* (Cambridge, 1991); A. B. Weiner, *Inalienable Possessions: The Paradox of Keeping-While-Giving* (Berkeley, 1992); M. Godelier, *Le don* (Paris, 1996), trans. N. Scott, *The Enigma of the Gift* (Oxford-Chicago, 1999). On gift exchange as economic rather than ritual behavior, see Cutler, „Gifts and Gift Exchange,“ 247-78.

[18] A decidedly political motivation for Arnold's account is suggested by Fried, „Jerusalemfahrt,“ 134-37.

[19] For a brief evaluation of Byzantine attitudes and reactions toward foreigners requesting gifts, see Cutler, „Gifts and Gift Exchange,“ 255-60.

[20] While the chronicle leaves no doubt that Henry had previously asked for a donation of relics, the duke never asked for precious stones as implied by Fried, „Jerusalemfahrt,“ 134. Considerations about the Byzantines' usual treatment of foreign emissaries and the reasons behind Manuel's gift-giving miss the point. Manuel's behavior follows the logic of Arnold's narrative and reflects the chronicler's understanding of the practice of Byzantine gift-giving, not its reality. This, of course, does not mean that there was no gift of precious stones. On the contrary, one is reminded of a similar present Frederick I Barbarossa allegedly received from Manuel a few years later. According to Albert of Stade, *Annales Stadenses*, ed. J. M. Lappenberg, *MGH, SS 16* (Hannover, 1859; repr. 1994), 349, Manuel had sent the emperor „munera preciosa, inter quae fuit cantarus smaragdineus, capiens sextarium balsami pistici, et plurimae gemmae preciosae.“

[21] A different view is presented by Joranson, „Palestine Pilgrimage,“ 213, who stresses that „the precious stones which Manuel added to the relics, and the velvet and furs presented by Empress Maria, . . . assume the aspect of a reciprocation.“

[22] Joranson, „Palestine Pilgrimage,“ 213-20; Fried, „Jerusalemfahrt,“ 135.

[23] Godfrey of Viterbo, *Gesta Friderici*, ed. G. H. Pertz, *MGH, SS 22* (Hannover, 1872; repr. 1976), 332. Godfrey's accusation, of course, should not be seen as an immediate result of Henry's alleged failure to reciprocate Manuel's gifts. Considering the deteriorated state of relations between the Byzantine and German empires and the proverbial treachery of the Greeks, the mere fact that Henry had accepted gifts from the Byzantine emperor—a practice after all

not unusual in the diplomatic process—would have been enough of an allegation to question his loyalty. See also T. Lounghis, „Die byzantinischen Gesandten als Vermittler materieller Kultur vom 5. bis ins 11. Jahrhundert,“ in *Kommunikation zwischen Orient und Okzident. A 11tag und Sachkultur, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Kl. 619, Veröffentlichungen des Instituts für Balkanologie des Mittelalters und der frühen Neuzeit 16* (Vienna, 1994), 49-67.

[24] One may recall Abbot Suger's famous statement that he „used to converse with travelers from Jerusalem ... to learn from those to whom the treasures of Constantinople and the ornaments of Hagia Sophia had been accessible whether the things here could claim some value in comparison with those there“ and that „from very many truthful men, even from Bishop Hugues of Laon, [he] had heard wonderful and almost incredible reports about the superiority of Hagia Sophia's and other churches' ornaments for the celebration of Mass.“ See Suger of St. Denis, *De rebus in administratione sua gestis*, in *Abbot Suger on the Abbey Church of Saint-Denis and Its Art Treasures*, trans. E. Panofsky, 2d ed. (Princeton, 1979), 65. For slightly earlier descriptions of the wonders of Constantinople, see Fulcher of Chartres, *A Historia Hierosolymitana*, ed. H. Hagenmeyer (Heidelberg, 1913), 176-77, and his *Gesta Francorum expugnantium Iherusalem*, ed. C. Bongars, *RHC Occ 3* (Paris, 1866), 494.

[25] Odo of Deuil, *De profectione* 64-65: „Multas quoque habet ecclesiae sanctae Sophiae magnitudine impares non decore, quae sunt admirabiles pulchritudine sic sunt etiam numerosis sanctorum pignoribus venerandae. Ad has intrabant qui poterant, alii curiositate videndi, alii devotione fideli.“ Translation after Berry in *ibid.*, 65-67.

[26]

[27] For the *Epistula Alexii I. Komneni ad Robertum comitem Flandrum*, see *Epistulae et chartae ad historiam primi belli sacri spectantes quae aequalis ac genuinae*. Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100, ed. H. Hagenmeyer (Innsbruck, 1901), 129-38; Eng. trans. in E. Joranson, „The Problem of the Spurious Letter of Emperor Alexius to the Count of Flanders,“ *AHR* 55 (1949-50): 811-32. For an assessment of the authenticity and historical value of the letter, see most recently P. Schreiner, „Der Brief des Alexios I. Komnenos an den Grafen Robert von Flandern und das Problem gefälschter byzantinischer Auslandsschreiben in den westlichen Quellen,“ in *Documenti medievali greci latini. Studii comparativi*, ed. G. De Gregorio and O. Kresten (Spoleto, 1998), 111-40; C. Gastgeber, „Das Schreiben Alexios' I. Komnenos an Robert I. von Flandern. Sprachliche Untersuchung,“ *ibid.*, 141-85. I would like to thank Prof. Dr. Peter Schreiner for kindly drawing my attention to these studies. On the historical value of the letter, see also A. Cutler, „From Loot to Scholarship: Changing Modes in the Italian Response to Byzantine Artifacts, ca. 1200-1750,“ *DOP* 49 (1995): 239-40.

[28] *Epistula Alexii* 134: „statua ad quam fuit ligatus; flagellum, a quo fuit flagellatus; chlamys coccinea, qua fuit indutus; corona spinea, qua fuit coronatus; harundo, quam vice sceptri in manibus tulit; uestimenta, quibus ante crucem

exspoliatus fuit, pars maxima ligni crucis, in qua crucifixus fuit; clavi, quibus adfixus fuit; linteamina, post resurrectionem eius inuenta in sepulcro ...“

[29] On the creation of Byzantine superiority in the „environment of diplomacy,“ see R. Cormack, „But Is It Art?“ in *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. J. Shepard and S. Franklin (London, 1992), 219-36, esp. 221-27.

[30] The earliest reference to Constantine's donation is in *Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne (Paris, 1886), 1:179. For a discussion of the circumstances of the donation, see S. De Blaauw, „Jerusalem in Rome and the Cult of the Cross,“ in *Pratum Romanum. Richard Kauthe zum 100. Geburtstag*, ed. R. Colella et al. (Wiesbaden, 1997), 55-73.

[31] For the relic sent to Rome, see A. Frolov, *La relique de la Vraie Croix* (Paris, 1961) 180-81, no. 34. While Frolov suggested Pope John III as the recipient of the cross, the ambiguous phrase „ad Romam“ in the reliquary's dedicatory inscription seems to indicate that the circumstances of the donation might have been more complex. For an analysis of the reliquary's present state of preservation and original makeup, see C. Belting-Ihm, „Das Justinskreuz in der Schatzkammer der Peterskirche zu Rom,“ in *JbZMus Mainz* 12 (1965): 142-66. For the relic sent to Poitiers, see Frolov, *La relique*, 179, no. 33. For the later history of the relic and its middle Byzantine container, see J. Durand, „Le reliquaire de la vraie croix de Poitiers. Nouvelles observations,“ *BullSocAntFr* (1992): 152-68.

[32] For the poem in honor of the imperial couple, see Venantius Fortunatus, *Opera Poetica*, ed. F. Leo, *MGH, AA* 4.1 (Berlin, 1881; repr. 2000), Appendix 2, 277; for the hymns in honor of the cross, *ibid.*, 1:27; 2:27-28; 6:34-35.

[33] For a discussion of the role of poems and letters as counter-gifts in late Roman society, see I. Wood, „The Exchange of Gifts among the Late Antique Aristocracy,“ in *El disco de Teodosio*, ed. M. Almagro-Gorbea et al. (Madrid, 2000), 301-14.

[34] For a short assessment of the role of relics as Byzantine diplomatic gifts, see Mergiali-Sahas, „Byzantine Emperors and Holy Relics,“ 47-48. Byzantium was, of course, not the only source for relics during the Carolingian period. Despite papal hesitancy, Rome played an important role in the „production“ and dissemination of holy relics across the newly Christianized areas of northern Europe. On the changing modes of the production and distribution of Roman relics, see J. M. McCulloh, „From Antiquity to the Middle Ages: Continuity and Change in Papal Relic Policy from the Sixth to the Eighth Centuries,“ in *Pietas. Festschrift für B. Kötting*, ed. E. Dassmann and K. S. Frank (Münster, 1980), 313-24. See also P. Geary, *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages* (Princeton, 1978)

[35] The Byzantine emperor's role as guardian of the most important relics of Christendom is the result of a historical development that seems to have gained momentum during the reign of Emperor Justin II, who not only rebuilt the churches of the Virgin in the Blachernai and Chalkoprateia in order to create new settings for the veneration of her most prized relics,

her robe and girdle, but can also be credited with the removal of the acheiropoietic icon of Christ from Kamouliana and the relic of the True Cross from Apamea. During the reign of Herakleios, the Persian and Arab conquests of Jerusalem necessitated a more permanent translation of dominical and other eastern relics into the Byzantine capital. On the emperor's role as the guardian of relics of Christ's passion, see most recently H. A. Klein, „Constantine, Helena, and the Cult of the True Cross in Constantinople,” in *Byzance et les Reliques du Christ*, ed. B. Flusin and J. Durand (Paris, 2004), 31-59; Mergiali-Sahas, „Byzantine Emperors and Holy Relics,” 43-48. On the accessibility of Byzantine silks in the West, see Liutprand of Cremona, *Relatio de Legatione Constantinopolitana*, in *Chiesa*, ed., *Opera Omnia* (as above, note 15), 211-12; and Jacoby, above, 197-240.

[36] On the concept of „one-upmanship” in Byzantine practices of gift exchange, see A. Cutler, „Les échanges de dons entre Byzance et l'Islam (IXe-XIe siècle),” *JSAV* (1996): 55-56.

[37] For earlier Byzantine missions and the gifts they carried, see J. Herrin, „Constantinople, Rome, and the Franks in the Seventh and Eighth Centuries,” in *Byzantine Diplomacy* (as above, note 29), 91-107, esp. 100-107. For a more comprehensive study of diplomatic missions between Byzantium and the West, see T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux croisades (407-1096)* (Athens, 1980), esp. 143-241. Given the generally hostile attitude toward relics and their veneration during the age of Iconoclasm, it seems unlikely that relics were among the gifts carried by Byzantine delegations of that period. For a critical evaluation of the role of relics during Iconoclasm, see J. Wortley, „Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics,” in *ByzF* 8 (1982): 253-79, esp. 274-79, and S. Gero, *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V*, CSCO 384, *Subsidia* 52 (Louvain, 1977), 157-62.

[38] Andrea Dandolo, *Chronicon Venetum*, ed. L. A. Muratori, RIS 12 (Milan, 1728), bk. 8, chap. 1, 142: „Agnellus dux, vir catholicus, a Leone imperatore suscepit corpus sancti Qachariae prophete et partem Ligni Crucis et indumentorum Christi et Matris eius, cum plurimis thesauris.” See also *Urkunden zur Iteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, ed. G. L. E. Tafel and G. M. Thomas, *Fontes rerum Austriacarum* 12.2 (Vienna, 1856), 1.1: no. 1-3; F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des ostromischen Reiches von 565-1453*. 1. Teil: *Regesten von 565-1025* (Munich, 1924), 1: no. 399, 49; Lounghis, „Die byzantinischen Gesandten,” 58-59. For the historical circumstances of the donation, see D. M. Nicol, *Byzantium and Venice* (Cambridge, 1988), 23-24.

[39] *Annales Fuldenses*, ed. G. H. Pertz, MGH, SS 1 (Hannover, 1826; repr. 1976), 384: „Mense Ianuario circa epiphaniam Basilii, Graecorum imperatoris, legati cum muneribus et epistolis ad Hludowicum regem Radas-bonam venerunt, atque ei inter caetera exenia cristallum mirae

magnitudinis, auro gemmisque praeciosis ornatum, cum parte non modica salutiferae crucis obtulerunt.”

[40] For this embassy, see *Annales Fuldenses*, 337-415, esp. 384. See also Dölger, *Regesten*, 1:59, no. 489.

[41] For Basil's second embassy to Louis the German, see *Annales Fuldenses*, 387, and Dölger, *Regesten*, 1:59, no. 491. For the role of ecclesiasts as leaders of Byzantine embassies to the West, see Lounghis, *Les ambassades*, 335-45.

[42] For the diplomatic contacts in this period, see Lounghis, *Les ambassades*, 215-37.

[43] *Chronicon S. Andreae astricameracesii*, ed. L. C. Bethmann, MGH, SS 7 (Hannover, 1846; repr. 1925), 529-30.

[44] For such a view, see W. Ohnsorge, „Die Legation des Kaisers Basileios II. an Heinrich II.,” in *idem*, *Abendland und Byzanz. Gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaisertums* (Darmstadt, 1958; repr. 1979), 300-316. See also Lounghis, „Die byzantinischen Gesandten,” 59.

[45] *Rodulfi Glabri historiarum libri quinque—The Five Books of the Histories*, ed. and trans. J. France (Oxford, 1989), 202-3: „Detulit etiam Roberto regi partem pregrandem uenerabilis crucis Domini Saluatoris, missam a Constantino imperatore Graecorum cum multitudine palliorum olosericorum.” See also Frolow, *La relique*, no. 155, 244.

[46] For a discussion of the circumstances in which Manegold received the sacred gift, see below.

[47] *Württembergisches Urkundenbuch, ed. Königliches Staatsarchiv Stuttgart*, 11 vols. (Stuttgart, 1849-1913), 1: 254-55, no. 215. See also Frolow, *La relique*, 265-66, no. 204. Apart from the relic of the True Cross, none of the relics mentioned in Adelheid's charter are likely to be gifts from the Byzantine emperor. For a discussion of the circumstances in which Conrad seems to have received the cross relic, see B. Schweineköper, „Christus-Reliquien-Verehrung und Politik,” in *Blätter für die deutsche Landesgeschichte* 17 (1981): 183-281, esp. 224-33.

[48] *Anna Komnene, Alexiade: Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081-1118)*, ed. and trans. B. Leib, 4 vols. (Paris, 1937-76), 1:133-36. See also the new German edition, *Annae Comnenae Alexias*, ed. D. Reinsch, CFHB 40, 2 vols. (Berlin, 2001), 1:112-14. On Alexios's gift for Henry IV, see Cutler, „Gifts and Gift Exchange,” 251.

[49] *Anna Komnene, Alexiade* 1:134

[50]

[51] The role of relics and other luxuries as „sweeteners, addenda to the specie that constituted the major portion of a gift,” has recently been stressed by Cutler, „Gift and Gift Exchange,” 251.